

УДК

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЕСТЕТИЧНА ЗАСАДА МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ (МУРУ)

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volod_prac@ukr.net*

Простежено, як українські письменники, митці, науковці, опинившись на еміграції, продовжували розвиток українського мистецтва, обґрунтовуючи концепцію національної літератури та її складові: ідею великої літератури, принципи національно-органічного стилю, роль митця та мистецтва, критерії ідейно-естетичних орієнтацій, намагалися будь-що-будь зберегти свою літературу, як самих себе, та відшукати своє місце в загальноєвропейському культурному просторі. Мистецький український рух (МУР) письменники-емігранти заснували восени 1945 року в німецькому місті Фюрт, щоб об'єднати митців, які прагнули творити українську літературу на рівні найбільших літератур світу. МУР мав на меті продовжити розвиток культури та мистецтва в традиційному плані, оживити український літературний процес на еміграції та шукати нових форм художньої виразності. Учасники МУРУ загострили увагу на концепції національної літератури та її визначальних складових: ідеї великої літератури, принципах національно-органічного стилю, ролі митця та мистецтва, критеріях ідейно-естетичних орієнтацій, відшукуючи своє місце в загальноєвропейському культурному просторі. Найважливіше було, на думку дослідника, те, що і концепція національної літератури, і ідея великої літератури, і принципи національно-органічного стилю, і проблема ідейно-естетичних орієнтацій, і роль митця та мистецтва – всі ці проблеми «мурівці» розглядали крізь призму потреб української нації і вважали, що тільки глибоко національна література може бути великою літературою і лише так вона спроможна збагатити духовну скарбницю свого народу та всього людства.

Ключові слова: МУР («Мистецький український рух»), національна література, велика література, національно-органічний стиль, українське мистецтво.

Мистецький український рух (МУР) заснували письменники-емігранти восени 1945 року в німецькому місті Фюрті з метою об'єднати митців, які творили українське мистецтво і прагнули вивести українську літературу на одну лінію з найпередовішими літературами світу. У передмові до збірника з красномовною назвою «Чого ми хочемо?» зазначалося, що «сучасні завдання українського мистецтва в основному ті самі, що й десяток чи два років тому – беззастережно, повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася, бореться й буде боротися за утвердження себе в правах, які їй без найменшого сумніву належать. Його провідне завдання – мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовності в минулому, тепер і завтра» [6, с. 4].

МУР мав на меті продовжити розвиток культури та мистецтва в традиційному плані, оживити український літературний процес на еміграції та шукати нових форм художньої виразності. І тому мурівці загострили увагу на концепції національної літератури та її визначальних складових: ідеї великої літератури, принципах національно-органічного стилю, ролі митця та мистецтва, критеріях ідейно-естетичних орієнтацій, відшукуючи своє місце в загальноєвропейському культурному полі.

Ідею великої літератури запропонував Улас Самчук у доповіді на І з'їзді МУРу (1945). Визначаючи найважливіші цінності української нації, він поряд із думкою народу, мовою народу, піснею народу, волею народу поставив українську літературу. У. Самчук закликав митців повернутися до національних джерел, служити національній справі та висунув ідею «великої літератури», яка ґрунтувалася на тому, що література є одним із найголовніших чинників духовного самовияву нації і чи не єдиним засобом формування національної свідомості в умовах її бездержавності. Письменник зазначав, що «література – це мова народу», яка виражає істотність і буття народу. І та мова становить такого роду добро, яке «віддаляє нас від небуття і хоронить нас перед загладою. Це добро творить нерозривний зв'язок між нами самими і дає нам в руки засіб зв'язатися міцно і учинно з рештою мовного світу на планеті з назвою Земля» [5, с. 40]. Письменник також наголошував, що література як «мова народу», «література взагалі і велика література зокрема» – це існуючі «від прадавна і цілком виразні поняття» [5, с. 41]. Вона пережила тисячоліття, розмножилася на всі мови світу й сьогодні «наповнює живе людство тими самими думками, що і були в часових просторах минувшини» [5, с. 41], а отже, може досягнути загальнолюдського рівня тільки через національне. Він зазначав, що Шекспір і Гете були глибоко національними письменниками, а належать усьому людству.

На думку У. Самчука, велика українська література, яскравими представниками якої були Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, повинна стати адвокатом українців у світі. «Велика література світу – це

найвищий моральний ареопаг, де судяться і дають присуд вселюдські моральні чи аморальні вчинки, і горе тим людям чи народам, які в тому судилищі не чи не досить заступлені...» [5, с. 45], – зазначав митець.

Він розумів, що велика література повинна бути насичена «вищими правдами, вищими вольовими чинниками [...] для вічного горіння, для зросту і упадку, для боротьби і перемог» [5, с. 51]. Улас Самчук закликав українських митців до творчих пошуків: «Лупаймо ту скалу!» Биймо і розбиваймо залишки варварства у наших душах. Творім суспільство великого стилю, міцних душ, рівних витривалих характерів. І тоді ми, творці нашої літератури, не будемо чутися залишеними на власну долю, тоді наша творчість впоїється в життя, тоді сприйме його, бо буде воно мудре, потрібне, велике. І тоді ми автоматично включимось до великого творчого процесу решти культурних кругів нашої планети, і пізнають нас не тільки з географії, не тільки з випадкових меморандумів, а з імен, з мови, з творів, де кожна література і кожний знак висловить нас учинно і тривало» [5, с. 52].

Ідею великої літератури, яку запропонував У. Самчук, підтримав Іван Багряний і конкретизував її в національному плані. Він уважав, що велика література виростає з великої мети та великого призначення і потребує великої ідейності, великої любові, великої зненависті, великої рушійної сили. Для Багряного слово – це меч, зброя, а література – фронт, боротьба, до того ж, боротьба ідейна для самоствердження нації та гартування людей. Письменник переконував, що сорокап'ятимільйонна нація з надзвичайною біографією та особливим історичним шляхом повинна «вийти на світову арену в усіх ділянках, а отже має багато чого сказати всьому людству» [2, с. 26]. У цьому аспекті Івана Багряного підтримав Остап Грицай, який задля пропаганди національної справи на арені світу запропонував, щоб творчі концепції та сюжети літературних творів залучати до «розв'язання вічних проблем людського життя в дусі українського світовідчуття, висуваючи на овид усього світу філософсько-ідеологічну сторону та глибіню української духовности» [4, с. 86].

Іван Багряний був найбільш підготований щодо усвідомлення національно-культурної ідентичності української літератури. Національне усвідомлення свого суспільного призначення прийшло до нього в ранньому віці. На генетичному рівні письменник, який згодом обрав собі псевдонім Багряний, відчув себе українцем. У восьмирічному віці він почав писати войовничі вірші українською мовою в другому класі російської церковноприходської школи, виявляючи в такий спосіб протест проти русифікації навчального процесу. Його естетичні смаки формувалися під впливом байок Леоніда Глібова та «Катерини» Тараса Шевченка. У дванадцятирічному віці Іван Лозов'ягін у вищо-початковій школі був редактором шкільного журналу «Надія», який виходив українською мовою. У 1920 році, ставши свідком вбивства чекістами свого однорукого діда-пасічника та знущань над дядьком, який служив у армії Симона Петлюри, Іван Багряний визначився зі своїми етичними критеріями та національно-патріотичними ідеалами. У передмові до поеми «AVE MARIA» він зазначав: «Ударившись об мур вифарбленої в красивий колір підлости і відскочивши від нього, я покотився в протилежній бік. І тепер уже не знадить він мене і не вдарюся я об нього, бо це дуже боляче. Проте я не шкодую – так мусіло бути. Це наука. ... Я на це остаточно зважився внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, і якщо зломлю собі шию, то не буду шкодувати. Мокрий води не боїться» [1, с. 104].

Водночас, як митець, він хотів зберегти свободу творчості та незалежність думки. До безіменного друга-читача він звертався з оригінальним проханням: «Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поети нині – це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати. Не іменуй мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати – хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрник, ледар... Не іменуй мене поетом, друже мій. Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею» [1, с. 104]. Тобто він хотів залишатися українцем зі стійкими морально-етичними принципами, сильною волею, палкою любов'ю до України, бережливим ставленням до рідного слова.

Попри деструкцію, суб'єктивістичний напрям антиреалістичного мистецтва, формалізм, конструктивізм, ігнорацію генетичного кореня, негачію реального світу, соціологізацію мистецтва, коли з нього робили акцію для перебудови світу без урахування хисту, таланту, природної обдарованості та волі митця [3, с. 21], І. Багрянний твердо стояв на національних позиціях, намагаючись утверджувати і розвивати українське традиційне мистецтво. Використовуючи як аргумент «обух» Шевченка та «меч» Олеся, він визначив свій підхід до літератури як до зброї в боротьбі за своє ствердження, за своє закріплення в світі і за володіння здобутим. Він не сприймав підхід, який свого часу висловив Оскар Вайлд про те, що «мистецтво, в тому й література – це лімонада, щоб усолоджувати життя» [2, с. 27]. Не влаштовувала митця формула «мистецтво для мистецтва», «мистецтво як світ краси, як сфера прекрасного, вимріяного, нереального, але єдино вартісного. Мистецтво як вимріяний світ для втечі в нього від світу реального, важкого від боротьби, від життєвої трагедії і героїки» [2, с. 27]. Він уважав представників цієї теорії дезертирами, які тікають від реалій життя: «Носії цієї теорії шукають тематику поза своїм народом, в чужій давноминулій дійсності, переспівують чужі зразки, переживують давно пережите, колишують чужі діти» [2, с. 28].

Не сприймав І. Багрянний і теорії, що «мистецтво покликане об'єктивно і безсторонньо відображувати дійсність – фіксувати життя, не ставлячи собі більш ніякої мети» [2, с. 27]. Хоча й визнавав, що кожний творчий підхід закономірний і правильний. Але, керуючись окресленими завданнями основної проблеми цілої нації, І. Багрянний визначив собі шлях українського національного письменника, який обирали свого часу Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Олександр Олесь, Микола Хвильовий, Борис Антоненко-Давидович, Микола Куліш. На цьому відтинку історичного розвитку він уважав єдино доцільним і правильним шляхом для української літератури – «шлях боротьби за самоствердження цілого українського народу в часі і просторі». І тому він акцентував не на самоствердженні літератури, а на самоствердженні «сорокап'ятимільйонової нації, в якому література мусить

мати допоміжну роллю, як засіб цього ствердження, якщо вона хоче бути великою українською літературою» [2, с. 29].

Іван Багряний був переконаний, що справжня література виростає з національного ґрунту, з яким вона органічно пов'язана. І як неможлива література без національного ґрунту, так і неможливий мистець поза реальними обставинами. Бо ж, на його думку, ні Флобер, ні Данте, ні Байрон чи Достоевський не могли би стати великими письменниками без яскраво виявленої основи й елементів середовища, з яких вони виростили. І тому він твердо стояв на позиції, що «кожна велика література – є, насамперед, національною літературою. Не клясовою, не кастовою, а національною. І вона тим велика, що не переспівує і не малпує іншу, чужу, а органічно виростає з духу нації, з цілого комплексу умов її життя і проблем її змагань, з конкретної, своєрідної дійсності, з епохи – коротше з боротьби тієї нації за пізнання життя і його перетворення, – за своє самоствердження. Поза цим ніяка велика література немислима, немислима і література наша українська» [2, с. 30].

Беручи за приклад Бальзака, Толстого, Шарля де Костера, І. Багряний наголошував, що вони стали великими тому, бо вони національні письменники, виразники певного національного середовища й певної епохи. Звичайно, він розумів, що лише самою національною ознакою не вичерпуються прикмети великої літератури. І не завдяки темі, не завдяки переспіваним сюжетам, а «завдяки іншій оригінальності, національній оригінальності, оригінальності середовища, оригінальності часу і місця, епохи – цебто знову ж таки національній оригінальності на певнім ступені історичного розвитку» [2, с. 30].

Як бачимо, І. Багряний бачив колосальну перспективу для оригінальної української літератури. «Запас тем, нагромаджений на століття такий великий, що на ньому може вирости український Бальзак, і український Сервантес, і український Шекспір. Але не епігон Бальзака чи Шекспіра – а український Бальзак чи Шекспір» [2, с. 31], – наголошував він.

Шлях української літератури до накресленої мети – це шлях розвитку її як національної літератури для утвердження безсмертного образу краси України

та величі нашої нації. Звичайно, І. Багрянний розумів, що годі сподіватися справжнього розквіту літературі, яка позбавлена своєї державності. І тому він уважав, що «боротьба за створення цієї передумови – це може й є головне завдання сучасної української літератури. А може й єдине завдання. Бо тільки тоді її службове завдання створить передумови для того, щоб могли потім прийти українські Мопассани й Стендалі, що вивершуватимуть започатковане нами змагання за велику українську літературу» [2, с. 31].

Іван Багрянний обстоював свою позицію щодо орієнтації на Європу. Юрій Шерех умовно поділив мурівців на європеїстів та органістів. До «європеїстів» він зарахував Юрія Косача, Ігоря Костецького та Віктора Домонтовича, які, мовляв, орієнтувалися на «психологічну» Європу, а до «органістів» – Уласа Самчука, Івана Багряного, Василя Барку, Тодося Осьмачку, які дотримувалися традиційних українських поглядів. Іван Багрянний резонно ставив питання: «Чому Україна неодмінно повинна орієнтуватись на Європу? Хіба Україна не є сама частина Європи? І хіба історичний процес розвитку є процес орієнтації? ...І чому це Україна неодмінно повинна на когось орієнтуватися? Чому те не обов'язкове для інших, а обов'язкове для України? І хіба мало її й так орієнтують на ту “психологічну” Європу? Хіба, скажімо, цілий соціалізм і комунізм не є теж “психологічною” Європою? Чи може Маркс, Енгельс, Фур'є і т. д. і т. д. є породженням азіатського духу і азіатської історичної кон'юнктури, а не європейської? Хіба не досить з нас всіх тих орієнтацій і хіба, повторюємо, процес творення великих світових культур це процес орієнтації?» [2, с. 32]. Свою позицію він аргументував тим фактом, що автор «Слова о полку Ігоревім», Шевченко, Катулл, Вергілій, Гомер стали видатними без жодних орієнтацій. Тому українська література повинна прокладати свій шлях до Європи не через інтернаціональне до українського, а через наше національне до загальнолюдського. «Попри всю велич європейської культури і літератури, українська література все ж мусить звучати власним звучанням, самостійним звучанням, повним, оригінальним, так як не звучала і не звучить і не може

звучати ніяка інша. [...] Звучати повно і самостійно так, як звучить самостійно українська незрівнянна пісня» [2, с. 33].

У зв'язку з новими завданнями, які постали перед українськими письменниками на еміграції, змінилася роль мистецтва та відповідальність письменника перед своєю нацією. І. Багряний наголошував на великій відповідальності письменника перед своєю нацією, який повинен проїнятися тими завданнями, які стоять перед нею. Він підтримував національну тенденційність української літератури, яка виводить її на правильний шлях і не суперечить індивідуальній свободі митця. Важливим уважав письменник дидактичний момент художніх творів. «Література покликана виховувати і гартувати людей, окрилювати їх, озброювати їх в ім'я творчого життя, боротьби і цвітіння, будучи сама вислідом творчого процесу, вислідом росту і цвітіння» [2, с. 35]. Також Іван Багряний застерігав від втрати гуманістичної складової української літератури як специфічної національної ознаки. Він був прихильником «здорової молодості ще не вичерпаної нації. Літератури сміливого дерзання, а не розпуки. Літератури життя, а не добровільного вмирання. Літератури самоствердження нації, а не літератури саморозкладу» [2, с. 36].

Важливою проблемою для МУРу виявилися принципи національно-органічного стилю. У доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції» на I з'їзді МУРу Юрій Шерех запропонував формулу національно-органічного стилю, за якою українська література зможе утверджувати національні ідеали, але не в етнографічному розумінні, а в розумінні суверенної європейської нації, яка тому претендує на місце в Європі, що має що свого Європі сказати. Він вважав, що «можна йти вперед до нового, органічного національного стилю – не стилізації – на широкій основі нашої нації, української нації...» [7, с. 59].

Звичайно, ігнорування етнографічного елементу з боку Юрія Шереха було не зовсім доречним, бо суть органічності української літератури впливає з менталітету українців. Українська література відтворює звичаї, традиції, спосіб життя, історичну перспективу, виражає національний дух та обстоює

національні ідеали. За певної схожості з іншими народами українська нація має свої відмінності й особливості. Ці особливості та відмінності накладають свій відбиток на мову, літературу, культуру. Тобто українець по-особливому дивиться на життя і тому вибудовує свій специфічний художній світ. У цьому і полягає органічність його життя та органічність його художніх творінь. Він сприймає те, що припадає йому до серця і не руйнує його світоуявлення.

Цілком зрозуміло, що в еміграції українські письменники змушені були пристосуватися до нових умов, але прагнення до витворення своєрідного, глибокого українського літературного стилю, кристалізація органічно-національного стилю в літературі була невід'ємно пов'язана з «процесом кристалізації нації і національної психіки та окремими поворотами історично-психологічного розвитку нації, впливала з непереможного бажання зберегти свою літературу, свою ідентичність, як самих себе» [7, с. 59].

Концепція Юрія Шереха не мала теоретичного обґрунтування, була суперечливою і непослідовною. Сама теза, що українська література нерозривно пов'язана з національною природою українця і зумовлена його етноментальною суттю не викликала заперечення, але в умовах гострої дискусії цього твердження було недостатньо. Проти формули національно-органічного стилю різко виступив Володимир Державин, який не сприймав національної самобутності української літератури, вважаючи це схильністю до регіонального примітивізму. Юрій Шевельов уважав критику В. Державина неконструктивною, але визнав його рацію, назвавши тезу про «національно-органічний стиль» візіонерством, наївністю і невдовзі публічно відмовився від своєї ідеї.

Визнати критику «національно-органічного стилю» Володимира Державина неконструктивною і після цього відмовлятися від конструктивної ідеї – щось тут не цілком укладається до образу Юрія Шереха. На наш погляд, причина була в іншому. Юрій Шерех відмовився від своїх принципів тому, що, протестуючи проти радянської системи, він був прямим її породженням. І коли йому здалося, що теза про «національно-органічне майбутнє літератури була

прямим виявом націоналізму» [7, с. 28], вочевидь, спрацював старий комплекс – і в її обстоюванні він не бачив сенсу.

Мав рацію Ю. Шерех, що «культивування національного – законна реакція на багаторічну денационалізацію», але не варто забувати, що національне – це основне і визначальне не тільки в українській літературі. І коли ми говоримо про «національно-органічний стиль», то варто під цим визначенням розуміти не тільки засоби художньої виразності, а як конкретно визначений напрям української літератури, її магістральний шлях, яким прямували національно свідомі письменники, відтворюючи розмаїтий український світ.

Улас Самчук, Іван Багряний, Остап Грицай, Юрій Шерех, які брали активну участь у створенні Мистецького українського руху (МУРу), заактуалізували важливі проблеми української літератури. І концепція національної літератури, і ідея великої літератури, і принципи національно-органічного стилю, і напрям ідейно-естетичних орієнтацій, і роль митця та мистецтва стали об'єктом їхніх розмірковувань. Але найважливіше тут те, що всі ці проблеми письменники розглядали крізь призму потреб української нації. Вони аргументовано доводили, що тільки глибоко національна література може бути великою літературою і може збагатити духовну скарбницю українського народу та всього людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багряний І. AVE MARIA. Передмова «Друже мій любий» // Багряний І. Золотий бумеранг та інші поезії. Київ, 1999. С. 104–105.
2. Багряний І. Думки про літературу // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 25–36.
3. Бер Віктор [Петров-Домонтович В.]. Засади естетики // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 7–23.
4. Грицай О. Мала чи велика література? // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 82–86.

5. Самчук У. Велика література // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 38–52.
6. Чого ми хочемо? // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 3–5.
7. Шерех Ю. Стилі сучасної української літератури на еміграції // МУР. Збірник 1. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 54–80.

References

1. Bahrianyi, I. (1999). AVE MARIA. Peredmovna «Druzhe mii liubyi». In: Bahrianyi, I. *Zoloty bumeranh ta inshi poezii*. Kyiv, 104–105.
2. Bahrianyi, I. (1946). Dumky pro literaturu. In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, 25–36.
3. Ber Viktor [Petrov-Domontovych V.]. (1946). Zasady estetyky/ In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, 7–23.
4. Hrytsai, O. (1946). Mala chy velyka literatura? In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, 82–86.
5. Samchuk, U. (1946). Velyka literatura. In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, 38–52.
6. Choho my khochemo? (1946). In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, S. 3–5.
7. Sherekh, Yu. (1946). Styli suchasnoi ukrainskoi literatury na emihratsii. In: *MUR. Zbirnyk 1*. Miunkhen – Karlsfeld, 54–80.

THE CONCEPT OF NATIONAL LITERATURE AS THE AESTHETIC PRINCIPLE OF ARTISTIC UKRAINIAN MOVEMENT (AUM)

Volodymyr PRATSOVYTYI

*Ivan Franko Lviv National University,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: volod_prac@ukr.net*

The author has traced in the article how being in exile Ukrainian writers, artists, scholars continued development of Ukrainian art, substantiating the concept of national literature and its components: idea of great literature, principles of national-organic style, role of an artist and art, criteria of ideological and aesthetic orientations; emigrants tried everything to preserve their literature, like themselves, and find their place in European cultural space. Émigré writers founded Artistic Ukrainian Movement (AUM) in autumn 1945 in the German city of Fürth to unite artists who sought creating Ukrainian literature at the level of the world's greatest literatures. AUM aimed at continuing development of culture and art in the traditional sense, reviving Ukrainian literary process in exile and seeking new forms of artistic expressiveness. AUM participants focused on the concept of national literature and its crucial components: idea of great literature, principles of national-organic style, role of an artist and art, criteria of ideological and aesthetic orientations, finding their place in European cultural space. According to the researcher, the most important thing was that AUM participants considered concept of national literature, idea of great literature, principles of national-

organic style, problem of ideological and aesthetic orientations, and role of an artist and art in the light of needs of the Ukrainian nation and believed that only deeply national literature can be great literature and only in this way it is able to enrich spiritual treasury of its people and mankind in general.

Keywords: AUM (“Artistic Ukrainian Movement”), national literature, great literature, national-organic style, Ukrainian art.